

مروری بر دعای امام صادق علیه السلام در هنگام تلاوت قرآن

سید محمد رضوی*

چکیده: دعا اظهار خشوع و فروتنی، تضرع و توسل و تمنی به درگاه الاهی است و در برخی روایات، از آن به سلاح انبیاء تعبیر شده است. به هنگام قرائت قرآن، دعایی از امام صادق علیه السلام روایت شده که بر اساس متن این دعا: برخی ویژگیها و اوصاف قرآن (مثل: نور و هدایت) و برخی امتیازات، مسئولیتها و اوصاف حاملان قرآن، اهمیت قرائت قرآن و تأکید بر تهجد و شب زنده داری، قلب و جایگاه آن در فهم قرآن، شفیع بودن قرآن در روز قیامت، حمایت قرآن از حاملان قرآن در روز جزا با استناد به آیات و روایات بررسی شده است.

کلیدواژه: قرائت قرآن / دعا / قرآن - ویژگیها / حاملان قرآن /

قلب / شفاعت قرآن / تهجد.

نگرشی به مفهوم دعا و نیایش

دعا در واقع، اظهار خشوع و فروتنی و درماندگی، و تضرع و توسل و تمنی به پیشگاه حضرت احدیت است. دعا مائده‌ای است رحمانی که انبیاء و صالحین،

---

*. دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی.

پیرامون آن و پیشاپیش همه خلایق، گرد آن جمع گشته‌اند تا به خدای لایزال تقرّب جویند و خود را هر چه بیشتر و شایسته‌تر، به او نزدیک سازند. و این وعده حقّ تعالی است که این چنین به بندگان خود نوید می‌دهد:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ. (بقره (۲) / ۱۸۶)

و چون بندگانم درباره من از تو پرسند، به راستی من نزدیکم. خواندن خواننده را آن‌گاه که مرا بخواند، پاسخ می‌دهم. پس باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند. باشد که ره یابند. ^۱ (بقره (۲) / ۱۸۶)

دعاکنار زننده حجابها و نزدیک سازنده مسافتهای دور برای دیدار حقّ است. با چشم دل به ملکوت اعلیٰ نگرستن و عرش الله و عظمت آن را مشاهده کردن است. وسیله‌ای است مطمئن برای تطهیر نفوس از هر آنچه غیر خداست و پیوند و اتصال ارواح مؤمنین با ملیک مقتدری است که در مقعد صدق و بهشت برین، متّقین و مؤمنین را مأوی و منزل خواهد داد. ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهْرٍ * فِي مَقْعَدِ صَدَقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾ (قمر (۵۴) / ۵۴ و ۵۵)

در توصیف و عظمت دعا همین بس که خداوند فرموده است: ﴿قُلْ مَا يَعْبُؤُكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ﴾ (فرقان (۲۵) / ۷۷): بگو اگر خواندن و دعای شما نباشد، پروردگار من به شما اعتنا و عنایتی نکند.

در روایات معصومین (علیهم السلام) از دعا به «سلاح انبیاء» تعبیر شده است. (۳۰: ج ۴، ص ۱۹۳) از این رو، در تفاسیر روایی، در شرح و توضیح واژه «اَوَاه» در آیه شریفه ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لِأَوْاهٌ حَلِيمٌ﴾ (توبه (۹) / ۱۱۴) مقصود از آن را دعا و نیایش بیان کرده‌اند. (همان: ج ۴، ص ۲۲۶) در کلام حضرت امیر (علیه السلام) دعا و نیایش با پروردگار در شما یکی از چهار عبادتی قرار گرفته است که هر کس به آن توفیق یابد، از استجاب آن نومید نگردد.

۱. در ترجمه آیات قرآن به فارسی، از ترجمه مرحوم دکتر سیدجلال‌الدین مجتوبی، استفاده شده است.

(۲۵: ج ۲، ص ۲۵)

حضرت باقر علیه السلام در پاسخ به سؤالی که زرارة از ایشان درباره آیه شریفه ﴿وَقَالَ رَبِّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾ (غافر (۴۰) / ۶۰) پرسید، منظور از عبادت را دعا عنوان نموده‌اند (۳۳: ج ۷۳، ص ۱۸۹)؛ یعنی جز افراد متکبر و سرکش، کس دیگری از آن روی بر نمی‌گرداند و ابا نمی‌ورزد. با عنایت به آنچه به طور اختصار بیان کردیم هم اینک اهمیّت و ارزش دعا به وضوح آشکار خواهد شد. توجّه داشته باشیم که در دعایی که هم اینک بدان خواهیم پرداخت، شخص دعا کننده، امام صادق علیه السلام است و مورد دعا، قرآن کریم و کلام خداوند است. این دعا را ثقة الاسلام کلینی در کتاب شریف کافی، کتاب القرآن، باب الدعاء عند قراءة القرآن، آورده است.

گزارشی از متن دعا

دعا با حمد و ثنای الهی آغاز می‌شود و در عین اظهار خضوع و فروتنی، به قدرت و تسلط بی‌حدّ و حصر پروردگار بر کائنات و عزّت و مقام کبریایی حقّ اشاره می‌کند. گوینده‌اش - که فقیه آل محمد علیهم السلام است - خود را بی‌مدّعا همچون متعلّمی می‌داند که شایسته تعلیم الهی قرار گرفته است و البته احراز این شایستگی را جز با فضل و عنایت حضرت حقّ نمی‌داند. به واسطه رحمت خاصّه الهی، به متشابهات قرآن ایمان آورده، به محکّمات آن عمل می‌کند؛ تأویل آیاتش را از حضرت ربّ العزّة می‌آموزد، به سوی او راه می‌یابد و این چنین بر بصیرت او افزوده می‌شود.

در سراسر دعا، از صفات و ویژگیهای ممتازی سخن می‌رود که حاملان واقعی قرآن، باید خود را به آن صفات بیارایند. توجّه به شفاعت بودن آیات و رهنمایی آنها به سوی حقیقت، پیروی از احکام و حدود، توجّه به فرائض و واجبات، عجائب و حکمتها و پندشنوی و هشدار پذیری، از جمله نکات برجسته موجود در

این دعاست که دقت و التفات بدان، قاری و حامل قرآن را به خشوعی صادقانه در برابر ذات اقدس الهی می‌رساند تا عجزی عارفانه را در خویشتن بیابند.

نکته مهم آنکه قاری و حامل واقعی قرآن کریم باید از بازیچه قرار دادن این کتاب آسمانی و بهره‌گیری از آن به نفع منافع شخصی و دنیوی خویش بپرهیزد. اگر به این پیام بیدارکننده، گوش جان مسپارد، خواندن آیاتش نه تنها نورانی‌تری برای او به همراه نخواهد داشت، بلکه دو چندان بر کوری و بی‌بهرگی او می‌افزاید و اندک اندک او را به وادی گمراهی - که پیش‌زمینه‌های آن را خود به دست خویش خواهم ساخته - می‌کشاند و وی را به آن سوی، ره نماید.

این دعا با درخواست و خواهش از پروردگار پایان می‌پذیرد که جایگاه راستین شهداء و همنشینان با انبیاء و صلحاء را در یوم الفصل، بهره و نصیب حاملان بحق و راست قامت قرآن نماید.

استخراج و شرح و توضیح تمام ویژگیهای قرآن - که در این حدیث شریف وارد شده - کاری است طاقت فرسا و از حوصله یک مقاله تحقیقی خارج است. از این رو، می‌کوشیم که ضمن اشاره به این ویژگیها، برجسته‌ترین آنها را برگزینیم و در مورد هر یک، توضیحی کوتاه ارائه دهیم.

با تأمل در این دعای شریف، آشکار خواهد شد که در این میان، ما با دو دسته صفات متضاد و ناهمگون روبرویم که تقابل و رویارویی آنها با یکدیگر، کاملاً ملموس و واضح است. از طرفی قرآن کریم، به سان نوری است که رهروانش را از تاریکیها می‌رهاند و به ساحل نجات می‌کشاند؛ دارویی است که دردهایشان را درمان می‌بخشد و راهنمایی است که آنان را به سر منزل مقصود می‌رساند؛ اما از طرف دیگر، برای کسانی که آیاتش را به بازی گیرند و از پذیرش احکام و تکالیفش شانه خالی کنند و آن را در مسیر امیال و خواهشهای نفسانی خود به کار گیرند، کوری و شقاوت است و بدبختی؛ نه رحمتی در پی دارد و نه لطف و محبتی؛ سراسر

نفرین است و لعنت، غضب است و نقت!

در این میان و در مواجهه با این دو دسته صفاتِ ناسازگار، حاملانِ واقعی قرآن را از آنکه آیات را پشت سر نهند و زیر بار تکالیفش نروند، به شدت بر حذر داشته‌اند. اینان در مقابل با درک نورانیت و هدایت بخش بودن این کتاب آسمانی، به خشوع و تواضعی صادقانه دست یافته‌اند.

شرح و توضیح بخشهای مختلف دعا

آنچه در پی می‌آید، ابتدا ارائه‌ی قسمتهایی از متن دعا، همراه با ترجمه‌ی آن است. آن‌گاه می‌کوشیم با تقسیم دعا به بخشهای مختلف، به ویژگیهای ممتاز قرآن کریم اشاره کنیم و آن را مورد بحث و بررسی قرار دهیم.

۱. قرآن: نور و ظلمت، شقاوت و هدایت

اللَّهُمَّ وَكَمَا أَنْزَلْتَهُ شِفَاءً لِأَوْلِيَائِكَ وَشِقَاءً عَلَيَّ أَعْدَائِكَ وَ عَمِّيَّ عَلَيَّ أَهْلِ
مَعْصِيَتِكَ وَ نُورًا لِأَهْلِ طَاعَتِكَ، اللَّهُمَّ فَاجْعَلْهُ لَنَا حِصْنًا مِنْ عَذَابِكَ وَ حِرْزًا
مِنْ غَضَبِكَ وَ حَاجِزًا عَن مَعْصِيَتِكَ وَ عِصْمَةً مِنْ سَخَطِكَ وَ دَلِيلًا عَلَيَّ
طَاعَتِكَ وَ نُورًا يَوْمَ نَلْقَاكَ نَسْتَضِيءُ بِهِ فِي خَلْقِكَ وَ نُجُوزُ بِهِ عَلَي صِرَاطِكَ وَ
نَهْتَدِي بِهِ إِلَى جَنَّتِكَ.

خداوندا! همچنان که آن (قرآن) را شفابخش دردهای اولیاء خود و سبب شقاوت و بدبختی دشمنانت فرو فرستادی و آن را سبب نایبایی برای معصیتکاران و نور و روشنایی برای فرمانبرانت مقرر ساختی، بار خدایا آن را برای ما دژی استوار در برابر عذابت، پناهگاهی از خشم، مانعی از ارتکاب نافرمانی‌ات، نگاهبانی از غضبت، راهنمایی به سوی طاعت و فرمانبرداری‌ات قرار ده! نوری که بدان در رستاخیز به لقای تو بشتابیم، به وسیله آن میان آفریدگان توره جوییم، از صراطت به سلامت بگذریم و به سوی بهشت تو هدایت یابیم.

در این عبارت نورانی، سخن از قرآن است که به تصریح روایات، فضل آن بر دیگر سخنها همچون برتری خداوند بر آفریدگان اوست. (۲۰: ص ۴۷) کتابی که افضل کُلِّ شئیءِ دون الله است. (۱۵: ج ۱، ص ۱۱) به عبارت دیگر، سخنی یافت نمی شود که همپای آن باشد؛ از آن روی که قرآن کریم به عنوان معجزه ختمی مرتبت، ویژگیهایی در خود جای داده است که هر کس خود را بدان متخلّق سازد و از آن صفات، در راه کمال و سعادت خویش بهره جوید، یقیناً به صراط مستقیم الاهی هدایت خواهد شد. (۲۵: ج ۱، ص ۷) چرا که این کتاب یکی از دو جانشین بزرگ پیامبر، رشته محکم الاهی (۳۲: ج ۱، ص ۱۷۲) و ثقل اکبر هدایت (۳۳: ج ۷، ص ۲۹) است که از آسمان به سوی زمین امتداد یافته است. بدین روی، دستگیر کسانی خواهد بود که هدایتش را پذیرند و از اطاعتش شانه خالی نکنند.

از برجسته ترین صفاتی که در این جمله جلب نظر می کند، نورانیت و شفافیت بودن آیات و هدایتی است که از طریق فرمان پذیری بندگان، نصیب ایشان خواهد شد. در مقابل، ناپیایی، بدبختی و گمراهی کسانی است که خود را از زمره نیکان خارج و در صف معاندان داخل کرده اند.

این سخن امام (علیه السلام) که در توصیف کلام الله بیان داشته اند، متأثر از آیه ۴۶ سوره فصلت است که خداوند چنین می فرماید:

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُضِّلَتْ آيَاتُهُ أَءَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ.

و اگر ما آن را قرآنی به زبان عجمی - غیر عربی - می ساختیم، می گفتند: چرا آیات آن به روشنی بیان نشده است؟ آیا کتابی عجمی و پیامبری عربی؟ بگو: آن برای کسانی که ایمان آوردند، رهنمونی و بهبودبخش است. و آنانی که ایمان نیاورند، در گوشه اشان سنگینی و گرانی است و آن بر آنها مایه کوری است. اینان گویی از جایی دور خوانده می شوند.

از این آیه شریفه فهمیده می‌شود که به واقع، راه ارتباط با آیات قرآن، صرف همزبان بودن با آن نیست. در این آیه، آشنا بودن به زبان عربی به عنوان عنصر اصلی فهم آیات، معرفی نشده است؛ بلکه این، ایمان واقعی به آیات و گوش جان سپردن به دستورهای آن است که این کتاب را به عنوان شفابخش و هدایتگر در لحظه لحظه زندگی مؤمنان مطرح می‌کند. در مقابل، آنانی که گوشهای شنوایی برای شنیدن ندارند و در گوش خود برای درک آیاتش، سنگینی احساس می‌کنند، هر چند به زبان عربی، خواندن آیات، دیگر نه تنها برایشان سودمند نیست؛ بلکه برکور دلی آنها می‌افزاید.

بنابراین - چنان که مفسران از این آیه شریفه درک کرده‌اند (۲۱: ج ۱۷، ص ۴۰۰) اثر و خاصیت قرآن کریم، دائر مدار عربیت آن نیست؛ بلکه این مردم‌اند که در مقابل آن دوگروه خواهند شد: گروهی با ایمان و گروه دیگر بی‌ایمان. قرآن البتّه هدایت و شفاست برای گروه اول که بیماریهای درونی، همچون شک و ریب را شفا می‌دهد. در عین حال، برای گروه دوم، ضلالت و کوری است و سبب می‌شود که حق و راه رشد و صلاح را تشخیص ندهند.

در قسمت پایانی آیه، عبارت ﴿أُولَئِكَ يُنَادُونَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ﴾ نشان از آن دارد که با وجود نزدیکی رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به ایشان، گویی آنان فرسنگها با وی فاصله دارند و سخن حق آن رسول الهی، بر آهن سرد وجود ایشان اثری نمی‌بخشد. آنان به او نزدیک‌اند؛ اما گویی که از دور، صدایی می‌شنوند که برایشان آشکار نیست. (۶: ج ۷، ص ۳۳۸)

آری! به تصریح روایات، این کتاب برای آنانی که گوش شنوایی برای شنیدن و قلب بینایی برای تفکر و تفقه دارند، پندآموزی است که خیانت نمی‌کند و راهنمایی است که گمراه نمی‌کند و سخنگویی است که دروغ نمی‌گوید. (۱۳: ج ۲، ص ۵۶۹)

هرکس پیرامون این مائده آسمانی بنشیند و زانوی شاگردی، فروتنی و تواضع بر

زمین زند، از کنارش بر نخواهد خاست مگر با یک فزونی یا کاستی! فزونی در رستگاری یا کاستی از کور دلی! (۱۴:ص ۱۰۵)

از این رو، امامان معصوم علیهم السلام شیعیان نشان را از آنکه هدایت را از غیر این کتاب بجویند، به شدت بر حذر داشته و آن را سبب گمراهی ایشان دانسته‌اند. (ج ۲، ص ۵۶) در مقابله، بیان داشته‌اند که هر کس این کتاب را رهنمای خویش برگزیند، به استوارترین راه که هیچ کژی در آن نیست، هدایت خواهد شد. (خطبه ۱۴۷) از دیگر صفاتی که در این بخش از دعای امام علیه السلام بیان شده، ویژگی نوراتیت قرآن است:

اللَّهُمَّ فَاجْعَلْهُ لَنَا... نُورًا يَوْمَ نَلْقَاكَ نَسْتَضِيءُ بِهِ فِي خَلْقِكَ وَنَجُوزُ بِهِ عَلَى صِرَاطِكَ وَنَهْتَدِي بِهِ إِلَى جَنَّاتِكَ.

خداوند! آن (قرآن) را برای ما نوری ساز که در روزی که به لقای تو می‌رسیم، به وسیله آن میان خلق تو، روشنایی جویم و از صراطت به سلامت، بگذریم و به سوی بهشت تو هدایت گردیم.

نوراتیت این کتاب آسمانی، در آیاتی از قرآن بیان شده است. (نک: نساء (۴) / ۱۷۴؛ مائده (۵) / ۱۵؛ اعراف (۷) / ۱۵۷؛ توبه (۹) / ۳۲، تغابن (۶۴) / ۸) از مجموع این آیات در کنار ایمان به خداوند و رسول، باید به این نور آسمانی که از عالم علیا نشأت گرفته و گنجینه‌ای است از خزائن علم الاهی - ایمان آوردند. (۱۱: ص ۲۶۷) نتیجه چنین ایمانی، یعنی تجسم و تبلور ایمان به این نور الاهی، آن خواهد بود که در روز رستاخیز، خود را چون نوری رخشان به مؤمنان می‌نمایاند و چراغ روشن در تاریکیها و وحشتهای هولناکی خواهد بود که در انتظارشان نشسته است. این نور به یاری و مساعدت مؤمنان می‌شتابد و پیش روی آنها را روشن می‌کند تا به سر منزل مقصود و بهشت جاوید، رهنمون شوند:

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ وَبَشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.

(حدید (۵۷) / ۱۲)

روزی که مردان و زنان مؤمن را بینی که نورشان در پیش روی ایشان و از سمت راست ایشان، شتابان می‌رود. امروز شما را مژدگان بهشتهایی است که از زیر آنها جویها روان است؛ در حالی که در آنجا جاویدان باشید. این است کامیابی و رستگاری بزرگ.

در تفاسیر مآثور، از این نور، به نور امام معصوم علیه السلام نیز تعبیر شده است که به واقع، عینیت کتاب و تجسم و تبلور آیات و در یک سخن: قرآن ناطق است. و به استناد آیه ﴿یوم ندعو کلُّ أناسٍ بإمامهم﴾ (اسراء (۱۷) ۷۱)، پیشاپیش مؤمنان روانه می‌شود و ایشان را به فردوس اعلیٰ ره می‌نماید. (۷: ج ۴، ص ۱۴۰؛ ج ۲، ص ۸۲۸؛ ج ۲: ص ۳۰۲)

در احادیث معتبر، سخن از تجسم قرآن کریم در قالب جوانی رعنا و خوش سیما است که در رستاخیز و محکمه عدل الهی، خود را به خلائق نشان می‌دهد و از میان آنها، برگزیدگان را گلچین و به بهشت و فردوس حق ره می‌نماید. در بخش شفاعت قرآن به این حدیث اشاره می‌شود.

۲. حاملان قرآن، صفات و امتیازات

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّقْوَةِ فِي حَمْلِهِ وَالْعَمَىٰ عَنْ عَمَلِهِ وَالْجَوْرِ عَنْ حُكْمِهِ وَ
الْعُلُوِّ عَنْ قَصْدِهِ وَالتَّقْصِيرِ دُونَ حَقِّهِ، اللَّهُمَّ اِحْمِلْ عَنَّا ثِقَلَهُ وَأَوْجِبْ لَنَا أَجْرَهُ
وَأَوْزِعْنَا شُكْرَهُ وَاجْعَلْنَا نُرَاعِيهِ وَحَفَظَهُ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا نَتَّبِعُ حَلَالَهُ وَنَحْتَنِبُ
حَرَامَهُ وَنُقِيمُ حُدُودَهُ وَنُؤَدِّي فَرَائِضَهُ.

خداوند! به تو پناه می‌بریم از آنکه در تحمل آن (قرآن) دچار شقاوت گردیم، در کار بست [دستوراتش] نابینا باشیم، از احکامش تجاوز و از توجه به مقاصدش گردن فرازی کنیم و در مقام اعتراف به حقیقت آن کوتاهی ورزیم. بار خدایا سنگینی آن را از دوش ما بر زمین نه و پاداشش را بر ما لازم دار و چگونگی شکر و سپاس از آن را به ما الهام کن. ما را به گونه‌ای پرورش ده تا آن را به خوبی، نگاه

داریم و حقوقش را پاس داریم، از حلالش تبعیت کنیم، از حرامش اجتناب ورزیم، حدودش را بر پا داریم و واجباتش را ادا کنیم.

در این بخش از دعا، بیش از هر چیز دیگر، مسئولیت حاملان قرآن در قبال این کتاب سترگ، مورد توجه است؛ مسئولیتی که با خواندن و تلاوت ظاهری آیات و حفظ و نگاهداشت حروف و کلماتش ادا نمی‌شود. بلکه وظیفه مهم، پیروی از حلالها و اجتناب از حرامهای این کتاب و اقامه حدود و انجام واجبات و فرائض آن است.

در روایات شریف، آنانی که محرمات قرآن کریم را بر خود حلال شمرده‌اند، صراحتاً از دایره ایمان خارج گشته‌اند. (۲۹: ص ۱۶۳) هر چند که شب و روز آیات قرآن را زمزمه و بارها آن را تلاوت کنند! اینان تنها حروف و کلمات قرآن را نگاه داشته‌اند؛ ولی احکام و فرائض آن را ضایع نموده‌اند. حضرت امام باقر علیه السلام از حضرت باری درخواست می‌کنند که تعداد این گونه افراد را افزون نفرماید. (۳۰: ج ۴، ص ۴۴۳) البته این خواسته امام به خوبی، حکایت از آن دارد که تعداد چنین قاریانی در جوامع مسلمان نشین اندک نیست. از این رو، امیرالمؤمنین علیه السلام در وصف این صنف از مردمان چنین می‌گوید: هر که از این امت قرآن بخواند و با این حال داخل آتش شود، در زمره کسانی است که آیات آن را به سخریه گرفته است. (۲۵: ج ۱، ص ۱۲۰) نابینا محشور شدن این گروه از قاریان در روز قیامت نیز، از جمله رنجهایی است که ایشان را در رستاخیز آزار می‌دهد. (۴: ص ۳۳۷) این نابینایی از عملکرد سوء و برخورد نامناسب آنها با کلام خدا ناشی می‌شود. به عبارت دیگر، آنانی که در دنیا چشمان خویش را بر روی حقایق این کتاب شریف بستند و در مقابل احکام و دستورهایش تواضع و فروتنی از خود نشان ندادند، شایسته است که در قیامت، نابینا و اعمی محشور شوند.

بنابراین، قاریان قرآن کریم باید به این ندای آسمانی و کلام حق معصوم علیه السلام گوش

فرا دهند که فرمود: بر شما باد که قرآن را پاس دارید! پس هر گاه آیه‌ای یافتید که پیشینیان شما به واسطه عمل به آن رهایی یافته‌اند، شما نیز به آن آیه عمل کنید؛ در مقابل، اگر آیه‌ای یافتید که عمل به آن، سبب هلاکت پیشینیان شده است، شما نیز از آن اجتناب ورزید. (۱۰: ج ۱، ص ۸)

با چنین نگاهی به کلام وحی است که مسئولیت حاملان قرآن، بسیار سنگین‌تر از دیگر گروه‌های جامعه تبیین می‌شود. رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: ای گروه قرآن خوانان! از خدای - عزّ و جلّ - بپرهیزید در آنچه از کتاب خود به شما داده است؛ زیرا من و شما هر دو مسئولیم. من در تبلیغ امر رسالت مسئولیت دارم و شما نیز نسبت به آنچه از کتاب خدا و سنت من دریافته‌اید. (۳۰: ج ۴، ص ۴۱۶)

همان گونه که مسئولیت حاملان وحی مسئولیتی است سخت و دشوار، پاداش آنان نیز از پادشاهای دیگر مردمان، بسیار بالاتر است. در روایات رسیده، همنشینی با ملائکه (۳: ص ۵۹)، برخورداری از رحمت خاصه و رضوان الهی (۳۰: ج ۴، ص ۴۱۱) و رسیدن به مقام و منزلتی که جز پیامبران را شایسته نباشد، (همان: ص ۴۱۳) از جمله موهبتها و کرامتهای ویژه پروردگار در شأن ایشان است.

بر اساس حدیث نبوی، هر آن که قرآن را تماماً در سینه جمع کرده و حامل واقعی احکام و دستورها و معارفش باشد، گویی که نبوت در میان پهلوهای او گرد آمده است؛ با این تفاوت که به وی وحی نمی‌شود. (همان: ص ۴۱۵)

با توجه به این اوصاف و کمالات، شایسته و سزاوار قاری و حامل راستین قرآن کریم است که به خاطر تعظیم و بزرگداشت این کتاب آسمانی، در برابر جهّال و نابخردان، شکیبایی ورزد و در مواجهه با کسانی که به او خشم گیرند، عفو و گذشت را پیشه خویش سازد. با اشاره به این حدیث نبوی، سخن خود را در این بخش از دعا به پایان می‌رسانیم.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: هر کس که علم قرآن به او داده شود و وی گمان برد به

کسی بهتر از آنچه به او داده شده عطا گشته است، در واقع، آنچه را خدا کوچک شمرده، بزرگ دانسته و آنچه را خداوند بزرگ دانسته، کوچک و حقیر شمرده است. (همان)

۳. قرائت قرآن، تهجد و شب زنده داری

اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا حَلَاوَةً فِي تِلَاوَتِهِ وَنَشَاطًا فِي قِيَامِهِ وَجَلَّالًا فِي تَرْتِيلِهِ وَقُوَّةً فِي اسْتِعْمَالِهِ فِي آثَاءِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، اللَّهُمَّ وَاشْفِنَا مِنَ النَّوْمِ بِالْيَسِيرِ وَاتَّقِنَا فِي سَاعَةِ اللَّيْلِ مِنْ رُقَادِ الرُّاقِدِينَ وَنَهْنُنَا عِنْدَ الْأَحْيَائِنِ الَّتِي يُسْتَجَابُ فِيهَا الدُّعَاءُ مِنْ سِنَةِ الْوَسْنَانِينَ.

خدایا! شیرینی تلاوتش را به ما ارزانی دار؛ در قیام به آن، ما را نشاط بخش؛ به هنگام خواندن آیاتش، دل‌هایمان را ترسان ساز و به ما نیرویی عطا کن که دستورهایش را در تمام اوقات شبانه روز، به کار بندیم. خداوندا! به اندکی خواب، خستگی ما را درمان کن و در سحرگاهان ما را بیدار نما و از بستر در خواب ماندگان جدا ساز! و در آن لحظات که دعا در آن اجابت شود، ما را هوشیار نگاه‌دار و چرت چرت زندگان را بر ما مستولی مفرما!

آنچه در این بخش از دعا مورد توجه ویژه امام (علیه السلام) قرار گرفته است، درک حلاوت و شیرینی و نشاط و شادمانی و خشیت و هراسی است که توأمان، قاری قرآن باید در خود احساس کند. احساسی که وی را نیرومند و توانمند خواهد ساخت تا قرآن را در تک تک ساعات و لحظات زندگی خویش، به کار گیرد؛ شعور پاک و نشاطی که وی را مشتاقانه بر آن خواهد داشت که سحرگاهان از بستر گرم خویش برخیزد و به خوابی اندک، اکتفا کند و در آن ساعاتی که احتمال اجابت دعا صد چندان است، پروردگار خویش را خاشعانه و با قلبی فروتن بخواند.

قرآن کریم در برخی از آیات، به ارتباط تنگاتنگی اشاره دارد که میان قرائت و ترتیل قرآن با قیام به نماز شب وجود دارد و نیز برکات و خیراتی که در این میان بهره

و نصیب قاری قرآن و بپا دارنده نماز شب می شود. گویی امام صادق علیه السلام نیز با نگاه به آن آیات و از منظر آن عبارات نورانی، دعای خویش را بدین شکوه سامان بخشیده است. اوج ارتباط میان خواندن قرآن با اقامه نماز شب را شاید بتوان در سوره مزمل دید که خدای حکیم این گونه رسول خود را مخاطب فرمان مهربانانه خویش قرار می دهد:

يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ * قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا * نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا * أَوْ زِدْ عَلَيْهِ
وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا * إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا. (مزمل (۷۳) / ۱ - ۵)

ای جامه به خود پیچیده! شب را به نماز برخیز مگر اندکی، نیمی از آن را، یا اندکی از نیمه بگناه (تا به ثلث رسد) یا بر آن بیفزای (تا به دو ثلث برسد). و قرآن را شمرده و آرام (واضح و با درنگ) بخوان؛ که ما بر تو سخنی سنگین و گرانمایه خواهیم افکند!

در خصوص عبارت نورانی ﴿قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ تفاسیر مختلفی ارائه شده، که خلاصه اقوال چنین است:

۱. ای رسول ما! شبی بر تو مگذرد، جز آنکه اندکی در آن، به مناجات پردازی و نماز به پا داری. (۱۰: ج ۵، ص ۳۹۶)
۲. ای پیامبر! بخش عمده ای از شب را بیدار باش؛ مگر اندکی را که بیدار نمی مانی و آن را برای خواب و استراحت قرار می دهی.^۱ (۲۴: ج ۱۳، ص ۲۴۷)
۳. حضرت باقر علیه السلام می فرماید: خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله دستور داد که هر شب، نماز شب بخواند؛ مگر آنکه به علتی همچون بیماری و نظایر آن نتواند. (۲۱: ج ۲۰، ص ۷۸)

۱. این نظر، با آیه بیستم از همین سوره تطبیق پیدا می کند. خداوند در این آیه چنین می فرماید: **إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ**: به راستی خداوندگار می داند که تو نزدیک دو ثلث شب و نیم آن و ثلث آن را به نماز برمی خیزی و گروهی از آنان که با تو اند نیز (چنین می کنند).

حاصل و نتیجه چنین شب بیداری و ریاضت و قرائت و تدبر در کلام خداوند، القاء قول ثقیل عنوان شده است: «إِنَّا سَأَلْنَاكَ عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا» یعنی درک معارف و حکمتها و دُرّ و گوهرهای ثمین و با ارزش آسمانی که از عالم بالا به جهان سُفلی نازل و بر قلب منیب انسان از خواب گریزنده القاء می شود و وجودش را نورانی و از معرفت و معنویت پر می سازد.

در توضیح و تفسیر «قول ثقیل» می توان به آیه شانزدهم از سوره مبارکه سجده توجه نمود. خدای متعال در وصف سحرخیزان و شب زنده داران چنین می فرماید:

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ. (سجده ۳۲ / ۱۶)

پهلویهایشان از بسترها جبرای نماز شب بیج دور می شود؛ پروردگار خویش را با بیم و امید می خوانند و از آنچه روزیشان داده ایم، انفاق می کنند.

کمال الدین واعظ کاشفی (م ۹۱۰ ق) در توضیح آیه مذکور چنین نوشته است: «گفته اند که این آیت در شأن متهجّدان و شب خیزان است که چون شب پرده سیاه خویش را بر خلائق بگسترانند و جهانیان سر به بالین غفلت نهند، ایشان پهلو از بستر گرم و فراش نرم، تهی داشته، بر قدم نیاز بایستند و در شب دراز با حضرت بی نیاز راز گویند. ایشان به شب هنگام، بر درگاه خالق یکتا، داد نیاز و گدایی سر می دهند و به روز، در راه ما از آنچه که به ایشان از معارف و حکمتها ارزانی داشتیم، داد گدایان دهند و به فریادشان رسند.» (۳۴: ص ۹۲۳) البته تعبیر دیگری نیز برای این بخش از آیه: «وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» توسط امامان معصوم (علیهم السلام) بیان شده که بر اساس آن، علمای شیعه باید با بهره گیری از تعالیم معصومین (علیهم السلام) و اخذ علم از ایشان به فریاد

۱. تجافی از ریشه «جفو» به معنای دورگشتن و در جای خود باقی نماندن است. صاحب قاموس عبارت «لم یلزم مکانه» را در توضیح این کلمه ارائه داده است. (۲۶: ج ۴، ص ۴۲۵) بنابراین تجافی که در وصف سحرخیزان به آن اشاره شده، یعنی آنکه ایشان از بسترهای خود دوری گزیده و جسم خویش را از آن جدا ساخته و برای اظهار نیاز به درگاه خدای بی نیاز و برای اقامه نماز با فروتنی و ادب ایستاده اند.

«ضعفاء و ایتم آل محمد ﷺ»^۱ رسیده و علم فراگرفته از آن ذوات مقدسه را در میان ایشان گسترش دهند. (۲۸: ج ۱، ص ۷۶) خداوند متعال در دیگر آیات قرآن، صفات ممتاز و منحصر به فردی به این گروه از بندگان نسبت داده است؛ از جمله دانایی و خردمندی (زمر (۳۹) / ۹) و خشیت^۲ از مقام کبریایی. در سوره مبارکه سجده، آیه هفدهم، سخن از اجر و پاداشی خاص به میان آمده است که ویژه این صنف از بندگان خدای متعال است؛ اجر و پاداشی که نه چشمی آن را دیده و نه گوشی آن را شنیده و نه به قلب احدی خطور کرده است و قرآن کریم با عبارت ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخِیَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعِیْنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا یَعْمَلُونَ﴾ از آن سخن به میان می‌آورد.

۱. اصطلاح ضعفای شیعه و ایتم آل محمد ﷺ از جمله اصطلاحاتی است که توسط خود حضرات معصومین علیهم‌السلام مورد استفاده قرار گرفته است. در این زمینه، احادیثی چند از ائمه هدی علیهم‌السلام منقول است که در مجموع، دلالت به این مفهوم دارد که منظور از ضعفای شیعه موالیان و دوستداران ائمه طاهریانند که برای خلاصی از ظلمت جهل و ورود به صحنه نور، به علمایی نیاز دارند که از ایشان دستگیری نمایند و مقصود از ایتم آل محمد ﷺ نیز شیعیانی‌اند که دستشان از دستیابی به امام زمان خود کوتاه است که البته این گروه نیز باید مورد حمایت علمای ربانی شیعی قرار گیرد. (ص ۳۱: ۱۸۵)
- حضرت امام حسن عسکری علیه‌السلام در این باره چنین فرموده‌اند: یتیم‌تر از یتیمی که پدر و مادرش را از دست داده است، یتیمی است که منقطع از امامش گشته و توانایی دستیابی به او را ندارد و در تشخیص حکم امامش - که درباره اوست - ضعیف است. پس آگاه باشید که چنین شخصی به واقع، یتیمی است که باید در دامان شیعیان ما که عالم به علوم ما می‌باشند، پرورش یابد. پس هر آن کس که وی را هدایت و راهنمایی کند، در بهشت برین و فردوس اعلی با ما خواهد بود. (۲۲: ج ۱، ص ۶)
۲. إِنَّمَا یَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ. (فاطر (۳۵) / ۲۸) در توضیح واژه خشیت شاید بی‌مناسبت نباشد که به این کلام نورانی حضرت امیر علیه‌السلام در نهج البلاغه اشاره کنیم که فرمود: «وَإِخْشَؤُهُ خَشِیَّةٌ لَیْسَتْ بِتَعْدِیرٍ» (۲: خطبه ۲۳) برخی از شارحین نهج البلاغه «خشیت تعذیر» را خشیتی دانسته‌اند که از روی کراهت و بی‌میلی - و نه از روی محبت و ارادت - نسبت به خداوند ابراز شود. (۲۷: ج ۱، ص ۲۲۶) در حقیقت، منظور امیر مؤمنان از این سخن، آن است که بندگان واقعی پروردگار باید از مقام کبریایی پروردگار آن‌گونه که شایسته است، پروا داشته باشند و خشیت ایشان توأم با محبت قلبی - که ریشه در شعور و آگاهی آنها دارد - بوده باشد؛ نه خشیت و ترسی که از آن مردمان و بردگانی است که از پادشاهان زورمدار زمانه خود در دل دارند. البته چنین ترسی هرگز قرین با محبت و تلاش مضاعف جهت محقق کردن خواسته‌های پروردگار نخواهد بود.

در کلام معصومین (علیهم السلام) بر ارتباط تنگاتنگ میان قرائت و تدبّر در قرآن، با اقامه نماز شب تأکید شده است. در سخنان گوهر بار ایشان، استجاب دعا و برآورده گشتن حاجات به عنوان یکی از ثمرات این ارتباط به حساب آمده است.

حضرت صادق (علیه السلام) فرموده‌اند: دعا کردن را در چند جا باید غنیمت شمرد که احتمال اجابت آن بسیار است: هنگام قرائت و خواندن قرآن، برپایی نماز شب، به ویژه خواندن نماز وتر، به هنگام شنیدن اذان، وزش باد و نزول باران و آن هنگام که اولین قطره از خون مجاهد فی سبیل الله بر زمین ریزان می‌شود. این اوقات، زمانهایی است که درهای رحمت آسمانها به سوی بندگان گشوده می‌شود. (ج ۳۰: ۴، ص ۲۴۳)

امامان معصوم (علیهم السلام) کلام حضرت یعقوب (علیه السلام) را که به فرزندانش فرمود: ﴿سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي﴾ (یوسف / ۹۸) به استغفار و دعا در سحر، تفسیر کرده‌اند. (ج ۳۰: ۴، ص ۲۴۴)

سخن خود را در این بخش از دعا، با اشاره به برخی از ثمرات و برکات قرائت قرآن به پایان می‌رسانیم. از جمله برکات قرائت قرآن به ویژه در خانه‌ها آن است که این اماکن محلّ حضور ملائکه و سبب دوری شیاطین خواهد شد. (۱۴: ص ۱۰۱) خانه‌هایی که در آن قرآن تلاوت می‌شود، برای اهل آسمان همچون ستارگانی که بر اهل زمین می‌درخشند، روشن خواهند بود. (ج ۳۰: ۴، ص ۴۲۱) بدین جهت، در احادیث معصومین سخن از شکوه‌هایی است که در رستاخیز به عرض حضرت ربّ العزة خواهد رسید. نخست شکایت مسجدی که کسی در آن نماز به پا نمی‌دارد. دوم شکایت دانشمندی که میان جاهلان گرفتار است و مورد پرسش و پاسخ قرار نمی‌گیرد. و در نهایت، شکوه قرآنی که در گوشه‌ای از خانه و بی استفاده قرار گرفته و بر رخ آن گرد و غبار تنهایی نشسته است. تدبّر در قرآن، قلبهای سخت و زنگار گرفته را نرم می‌کند و به انسان برای رسیدن به مقام خشوع و فروتنی نسبت به ذات لایزال

الاهی کمک می‌رساند. (۳۳: ج ۹۲، ص ۲۱۶)

۴. قلب و جایگاه آن در فهم قرآن

اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِقُلُوبِنَا ذُكَاءً عِنْدَ عَجَائِبِهِ الَّتِي لَا تَنْقُضِي وَ لَذَاذَةً عِنْدَ تَرْدِيدِهِ وَ عِبْرَةً عِنْدَ تَرْجِيْعِهِ وَ نَفْعًا بَيَّسًا عِنْدَ اسْتِفْهَامِهِ، اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ تَخَلُّفِهِ فِي قُلُوبِنَا وَ تَوَسُّدِهِ عِنْدَ رُقَادِنَا وَ تَبَدُّهِ وَ رَاءَ ظُهُورِنَا وَ نَعُوذُ بِكَ مِنْ قَسَاوَةِ قُلُوبِنَا بِمَا بِهِ وَ عَظَمَتِنَا، اللَّهُمَّ انْفَعْنَا بِمَا صَرَفْتَ فِيهِ مِنَ الْآيَاتِ وَ ذَكَّرْنَا بِمَا صَرَبْتَ فِيهِ مِنَ الْمَثَلَاتِ وَ كَفَّرْنَا بِتَأْوِيلِهِ السَّيِّئَاتِ وَ ضَاعِفْنَا لِنَابِهِ جَزَاءً فِي الْحَسَنَاتِ وَ ارْزُقْنَا بِهِ ثَوَابًا فِي الدَّرَجَاتِ وَ لَقِّنَا بِهِ الْبُشْرَى بَعْدَ الْمَمَاتِ.

خداوندا! به دل‌های ما هوش و ذوقی سرشار عطا فرما، آن هنگام که شگفتیهای پایان‌ناپذیر آن را می‌شنویم. و ما را لذتی بخش، آن زمان که آیاتش را مکرر زمزمه می‌کنیم. و عبرتی عطا کن آن هنگام که خواندنش را از سر می‌گیریم. و سودی آشکار نصیبمان فرما، آن وقت که در مقام پرسش از آن سؤال می‌کنیم. بار خدایا! به تو پناه می‌بریم از آنکه این کتاب از دل‌های ما دوری گزیند و آنکه آن را بالش بستر خویش سازیم و پشت سر افکنیم. به تو پناه می‌بریم از قساوت و سختی دل‌هایمان به آنچه ما را بدان پند و اندرز داده‌ای. خداوندا! ما را به واسطه تصریف و تفصیل آیاتش سود بخش و ما را یادآور ساز به مثل‌هایی که در آن آورده‌ای. با تأویل آن سیئات و بدیهای ما را بپوشان. و به وسیله آن جزا و پاداش کردار نیک ما را دو چندان ساز و مقام و منزلت ما را نزد خود بالا بر و بشارت و شادی پس از مرگ را به واسطه قرآن به ما ارزانی دار.

در این بخش از دعای امام صادق علیه السلام جایگاه و نقش ویژه «قلب»^۱ را در فهم و یادآوری می‌شود که قرآن کریم، در مواردی که انسان را به تدبیر در آیات فرا می‌خواند، از واژه «قلب» بهره می‌گیرد. این کلمه در تعالیم معصومین علیهم السلام به «عقل» تفسیر شده است. برای نمونه بنگرید به:

۱. یادآوری می‌شود که قرآن کریم، در مواردی که انسان را به تدبیر در آیات فرا می‌خواند، از واژه «قلب» بهره می‌گیرد. این کلمه در تعالیم معصومین علیهم السلام به «عقل» تفسیر شده است. برای نمونه بنگرید به: اصول کافی، ج ۱ ص ۲۴.

«انابت»^۱ و «بصیرت» باشد، یعنی قلب «سلیم» و «منیب» باشد، خواهد توانست از شگفتیهای موجود در این کتاب، حظّ و بهره فراوان ببرد. اما اگر قلب در گذر زمان، «متکبّر» و «جبار» شده (غافر (۴۰) / ۳۵) و قساوت بر آن سایه افکنده باشد (زمر (۳۹) / ۲۲)، نه تنها بهره‌ای از معارف و حکمتهای کلام الله نمی‌برد، بلکه ستیزه‌گری و مجادله و میراء (غافر (۴۰) / ۳۵) را در راستای محو و نابودی ارزشهای این کتاب در پیش خواهد گرفت. این همان چیزی است که مورد توجه امام صادق (ع) قرار می‌گیرد و ایشان را - از اینکه صاحب قلبی زنگار گرفته و سخت باشد - به ذات مقدّس پروردگار پناهنده می‌سازد.

این کتاب مقدّس باید جدا از دیگر کتب آسمانی و کتب دیگر، مورد توجه و اعتنا قرار گیرد. کتابی که گذر زمان و گذشت اوقات، گرد و غبار کهنگی و پژمردگی را بر آن نمی‌نشانند؛ بلکه هر چه بیشتر در معرض مطالعه و تدبّر و دقت محققانه قرار گیرد، زیباییهای آن لحظه به لحظه، آشکارتر می‌شود و ارزشهایش به دیگران رخ می‌نماید.

رسول گرامی اسلام ﷺ فرموده‌اند:

هر که قرآن را راهبر خویش سازد، قرآن او را به بهشت رهنمون گردد و هر که آن را پشت سر افکند، او را به سوی دوزخ براند. این کتاب جداکننده حقّ از باطل و دفع هر گونه اختلاف است. ستارگان و اخترانی [از علم و حکمت] دارد و اخترانش نیز اخترانی دارند. شگفتیهایش شمارش نشود و تازه‌هایش کهنه نگردد. چراغها و مصابیح هدایت و حکمت در آن است و به سوی معرفت و شناخت ره می‌نماید. پس شایسته حامل واقعی قرآن است که نگاه خویش را به سوی درک معانی و معارف آن بگرداند و دیدگان خویش را با تأمل در آن، جلا بخشد و نظر خود را تا درک ژرفای معارف آن امتداد دهد. (۳۰: ج ۴، ص ۴۰۷ و ۴۰۸)

۱. انابت، مصدر باب افعال از ریشه «نوب» است، به معنای بازگشت و رجوع همیشگی به سوی خداوند، همراه با إخلاص در عمل. زنبور عسل را از آن روی «نوب» می‌نامند که پی در پی به کندویش باز می‌گردد. (۱۶: ص ۵۰۸)

در آن صورت است که قلب وی جایگاهی مطمئن برای استقرار و لبریزگشتن از معارف و اسرار و علوم الهی خواهد شد و چنین قلبی به فرمایش معصوم علیه السلام از عذاب خداوند، مصون و محفوظ خواهد ماند. (۲۳: ج ۱، ص ۶) از این روست که در تفاسیر و در شرح و بیان آیه شریفه ﴿الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَجِدًا﴾ (اعراف (۷) / ۵۸) واژه بلد را به قلب آدمی تفسیر کرده‌اند که به واقع، این سرزمین دل آدمی است که در صورت احراز صلاحیت لازم، همچون زمین هموار و بارور، از آن محصولی پاک بیرون خواهد آمد و در صورت عدم شایستگی، همچون زمینهای شوره‌زار و نابارور جز علف هرز و اعمال ناشایست و پلید، چیزی از آن بیرون نخواهد جهید. (۹: ج ۳، ص ۱۸۶) به واقع، بهار و شکوفایی قلبها و حیات و سرزندگی آن وابسته به این کتاب (۱۴: ص ۱۰۷) و تفکر و تدبّر صحیح در آیات شایسته آن است. قرآن کریم همان عهد و پیمانی است که میان خداوند و اهل ایمان استقرار یافته و بر انسان مسلمان، فرض و واجب است که به پیمان خویش نیکو بنگرد و آن پیمان را نشکند. (۳۰: ج ۴، ص ۴۲۰)

چنین فرد پیمان شکنی، مخاطب خطابه‌های متعدّد قرآنی قرار می‌گیرد که هر یک به نوبه خود به گونه‌ای ما را با لایه‌های پنهان و آشکار اندیشه‌های نادرست او آشنا می‌سازد.

این گروه از مردمان به دلیل رفتار ناپسند خود، مورد لعن و نفرین الهی قرار گرفته و بالطبع گوشه‌هایشان برای شنیدن آوای دلنشین حق، ناشنوا و چشمانشان برای دیدن عظمت آن نابینا گشته است. بر قلبهایشان قفلها زده شده و از درک برکات و خیرات این کتاب آسمانی باز مانده‌اند. ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ * أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا؟﴾ (محمد صلی الله علیه و آله و سلم (۴۷) / ۲۳ - ۲۴) اگر به دنبال مصداقی کامل برای این خطابات قهرآمیز باشیم، شاید بتوان به حدیث حضرت صادق علیه السلام اشاره کنیم که بر اساس آن، گروهی از دشمنان خاندان

پیامبر در شمار کسانی معرفی شده‌اند که قرآن را پشت سر نهاده و سنتهای الهی را باطل و احکام آن را معطل گذاشته‌اند. برای این عده، نه تنها قرآن نور و وسیله هدایت و شفابخش دردهایشان نیست، بلکه بر گمراهی و ضلالتشان می‌افزاید و کوردلی ایشان را دو چندان می‌سازد. اینان در زمره کسانی داخل شده‌اند که به علت انحراف از قرآن، جز به سوی آتش، راه دیگری را در پیش روی خویش مشاهده نمی‌کنند. (۳۰: ج ۴، ص ۴۰۹)

در ادامه جمله یاد شده دعای امام صادق (ع)، به تصریف و تفصیل آیات، تکرارها و تنوع و عبارت پردازیهای خاص قرآنی و نیز سود جستن این کتاب از ذکر انواع مختلف امثال، حکایات و تمثیلات گوناگون می‌رسیم. هر یک از آنها می‌کوشد تا غفلت را از ذهنها بزدايد و ظرف دل آدمی را شایسته درک کمالات و ارزشهای انسانی نماید. خداوند متعال بیان می‌دارد که در این کتاب، از هر مثل و هر کلامی که بتواند راهگشای هدایت آدمی باشد، سخن به میان آمده است. ﴿وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ (زمر ۳۹ / ۲۷)

از جمله فواید ذکر امثال در قرآن، هشدار، وعظ، انگیزش، شوق آفرینی، بازدارندگی، عبرت‌پذیری، شرح و تبیین حقایق، نزدیک ساختن مقصود به اذهان، به تصویر کشاندن امور پیچیده عقلی و تشبیه امور پنهان به موضوعات ملموس و آشکار است. (۱۷: ص ۲۹) بدین سان، این حقایق بدون هیچ‌گونه دشواری در اختیار خوانندگان و قاریان قرآن قرار می‌گیرد. به همین خاطر، عده‌ای بر این باورند که خداوند متعال از رهگذر ذکر امثال در قرآن، بر بندگان خود منت نهاده و آن را به عنوان یکی از عنایات خاصه خود نسبت به ایشان بر شمرده است. (۱۸: ص ۷۶)

به فرموده قرآن، جز عالمان احدی را شایسته نباشد که در امثال قرآنی به تعقل و تفکر پردازد. ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ (عنکبوت ۲۹) /

کسانی که به امثال قرآنی توجه ندارند، از این دو ویژگی (علم و عقل) بی بهره‌اند. به عبارتی دیگر، نه می‌توان آنها را درگروه عالمان و دانشمندان داخل نمود و نه در زمره اندیشمندان و متفکران!!

در این بخش از دعا، همچنین بخشش گناهان، دستیابی به پاداش اخروی و ارتقای منزلت و مقام در پیشگاه حضرت احدیت، با تمسک به ثقل اکبر الاهی، مورد توجه قرار گرفته است. نیز از شادمانی که از طریق فرمانبرداری از دستورات الاهی پس از مرگ نصیب مؤمنان می‌شود، سخن به میان آمده است. در این باره، در بخش بعدی دعای امام، سخن به میان خواهد آمد.

۵. قرآن شفیع روز جزا

اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا زَادًا تُقْوِينَا بِهِ فِي الْمَوْقِفِ بَيْنَ يَدَيْكَ وَطَرِيقًا وَاضِحًا نَسْلُكُ بِهِ إِلَيْكَ وَعِلْمًا نَافِعًا نَشْكُرُ بِهِ نِعْمَاءَكَ وَتَخْشَعًا صَادِقًا نُسَبِّحُ بِهِ أَسْمَاءَكَ، فَإِنَّكَ اتَّخَذْتَ بِهِ عَلَيْنَا حِجَّةً قَطَعْتَ بِهِ عُذْرَنَا وَاصْطَنَعْتَ بِهِ عِنْدَنَا نِعْمَةً قَصَّرَ عَنْهَا شُكْرُنَا، اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا وَلِيًّا يُبَيِّنُنَا مِنَ الزَّلَلِ وَدَلِيلًا يَهْدِينَا لِصَالِحِ الْعَمَلِ وَعَوْنًا هَادِيًّا يُقْوِمُنَا مِنَ الْمَيْلِ وَعَوْنًا يُقْوِينَا مِنَ الْمَلَلِ. حَتَّى يَبْلُغَ بِنَا أَفْضَلَ الْأُمَلِ. اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا شَافِعًا يَوْمَ الْإِلْقَاءِ وَسِلَاحًا يَوْمَ الْإِرْتِقَاءِ وَحَاجِبًا يَوْمَ الْقَضَاءِ وَتَوْرًا يَوْمَ الظُّلْمَاءِ يَوْمَ لَا أَرْضَ وَلَا سَمَاءَ، يَوْمَ يُجْزَى كُلُّ سَاعٍ بِمَا سَعَى.

خداوندا! آن را برای ما توشه‌ای ساز تا در پیشگاه تو و در صحنه رستاخیز، به آن قوت گیریم. و آن را راهی روشن و آشکار قرار ده تا بدان سوی تو آییم. و دانشی سودمند ساز تا بدان شکر نعمتهایت را به جا آوریم و خشوعی صادقانه عطا فرما تا تسبیح گوی اسمای حسنی تو باشیم؛ زیرا تو به واسطه آن حجت را بر ما تمام کردی و راه عذر و بهانه را بر ما بستنی و نعمتی را برای ما برگزیدی که زبان شکر ما از آن کوتاه است.

بار خدایا! آن را بر ما سرپرستی ساز که به وقت لغزیدن، استوارمان دارد و راهنمایی که ما را به کارهای شایسته وا دارد و کمکی رهنما که از انحراف و کژی، به راستی مان کشاند و یآوری که ما را از خستگیها برهاند؛ تا این چنین ما را به برترین آرزوها رساند. خدایا! آن را شفیع ما قرار ده در آن روز که تو را دیدار می‌کنیم و ساز و برگ و سلاحی ساز تا بدان اوج گیریم. خداوندا! به روز قضاء (قیامت) آن را حامی و پشتیبان ما قرار ده و نوری ساز در ظلمت تاریکیها؛ روزی که در آن، نه زمینی است و نه آسمانی، روزی که هر کس به قدر تلاشش جزا داده خواهد شد.

در این عبارات نورانی نیز به برخی دیگر از صفات و ویژگیهای ممتاز قرآن کریم از زبان میبّین قرآن اشاره شده است؛ به ویژه مقام شفاعت. قرآن کریم به راستی شفیع کسانی است که ولایتش را آگاهانه پذیرفته، از طریق هدایتش به اعمال شایسته راه یافته، از خستگیها و کسالتها خود را رهانیده و به آغوش کار نیک پناه جسته‌اند. اینان قرآن را ره توشه خود ساخته و از طریق آن به گنجینه‌های علم و معرفت دست یازیده و خشوع و احساسی فروتنانه نسبت به آن در خود یافته‌اند تسبیح گوی آسمای پروردگار شده و به بهترین جایگاهها در بهشت و فردوس اعلی رسیده‌اند. قرآن بزرگ در صحنه رستاخیز - که تمام امتها از آدم تا خاتم صف در صف ایستاده‌اند - اینان را از میان خلایق بر می‌گزیند و به والاترین مقامهای مادی و معنوی می‌رساند.

حضرت صادق و پدر بزرگوارشان امام باقر (ع) در خصوص این شفاعت با شکوه و این عزّت و سربلندی - که نصیب حاملان واقعی قرآن خواهد شد - در حدیثی نسبتاً طولانی چنین می‌فرمایند:

قرآن کریم در روز قیامت، در قالب جوانی زیبارو ظاهر می‌شود؛ در حالی که تمام امتها، از نژادها، زبانها، ملیتها و مذاهب مختلف، صف در صف و به دنبال هم ایستاده‌اند. این جوان بر شهداء، پیامبران و ملائکه الهی گذر می‌کند. در ابتدا هر یک از آنها، وی را از خود می‌پندارند. برای پرسش به نزد رسول گرامی اسلام

شرفیاب می‌شوند و از ایشان در باره آن جوان خوش سیما می‌پرسند. آن حضرت پاسخ می‌دهد که وی کلام خداوند و حجّت او بر بندگانش می‌باشد که این گونه تجسّم و ظهور پیدا کرده است.

سپس آن جوان خود را به عرش الاهی نزدیک می‌سازد و به نزد حضرت ربّ العزّه شرفیاب می‌شود. خداوند متعال او را ندا می‌دهد: ای حجّت من بر زمین! و ای سخن راست و گویایم! سرّ خویش بلند دار و بخواه تا به تو داده شود و شفاعت کن تا پذیرفته گردد. ای حجّت من! چگونه یافتی بندگانم را؟ جوان می‌گوید: برخی مرا نگاه داشتند و عده‌ای هم مرا خوار شمردند و به کناری زدند و دروغم پنداشتند! سپس خداوند متعال می‌فرماید: به عزّت و جلالم سوگند که امروز بهترین ثوابها را به پاس تو، بر بندگانم ارزانی خواهم داشت و دردناک‌ترین کیفر خود را به کسانی خواهم چشانند که قدر و منزلت تو را ندانستند، جایگاهت را ارج نهند و تو را خوار شمردند. (۳۰: ج ۴، ص ۴۱۳)

در این روایت، از تکلم میان خداوند و قرآن کریم سخن به میان آمده است؛ اما در روایات دیگر، صحبت میان قرآن کریم و حاملان آیات وحی مطرح شده است. از حضرت باقر علیه السلام منقول است:

قرآن کریم در قالب جوانی خوش سیما و زیباچهره در محکمه پروردگار و با حضور همه خلائق آشکار می‌شود. از گروهها و قشرهای مختلف مردم گذر می‌کند و خود را به شخصی می‌رساند که وی را پاس داشته و حقوقش را ادا نموده و در راه تبلیغ آن جان فشانیها کرده و از خودگذشتگیها نشان داده است. قرآن کریم به آن فرد چنین می‌گوید: من همانم که شبها تو را به بیداری کشاندم و از بستر نرم استراحت، جدایت ساختم و به عبادت حضرت ربّ العزّه مشتاقتم نمودم. آری من همانم که تو را در رنج افکندم؛ به خاطر من آزارها دیدی و اذیتها را تحمل کردی.^۱ مگر نه آن است که هر تاجری باید سود خود را دریافت کند؟

۱. در حدیثی دیگر چنین آمده است: من همانم که خواب را از چشمانت ربودم و تشنگی را در گرمای تابستان نصیبت ساختم؛ آب دهانت را خشک کردم و اشک دیدگانت را روان ساختم. (۳۰: ج ۴، ص ۴۱۳)

هم اینک تو نیز باید مزد تجارت خویش را باز ستانی!

آن جوان خوش سیما به حضرت حقّ عرضه می‌دارد: پروردگارا! این بنده توست و تو نسبت به حال وی از من آگاه‌تری. آنچه را شایسته اوست با وی به انجام رسان. خداوند متعال به ملائکه خویش فرمان می‌دهد که او را جامه‌های بهشتی بپوشانند و در بهشت عدن برایش جایگاهی نیکو برایش مهیا سازند. جوان خوش سیما می‌گوید: پروردگار من! آنچه را تو به او ارزانی داشتی کم پندارم! بر پاداش وی بیفز! خداوند می‌گوید: به رفعت مقام سوگند که امروز به وی و به هر کس که همپایه اوست، پنج چیز عطا نمایم که هرگز زوال نپذیرد. آنان جوانانی باشند که پیر نگردند، تندرستانی باشند که بیمار نشوند، توانگرانی باشند که فقیر نگردند، شادکامانی باشند که اندوهگین نشوند و زندگانی باشند که هرگز نمیرند و فنا نپذیرند. (۱۲: ج ۴، ص ۶۳۳)

در روایتی دیگر، ضمن اشاره به همین مضامین، بدین نکته نیز پرداخته شده است که خداوند به آن جوان خوش سیما فرمان می‌دهد که پیشاپیش حاملان واقعی قرآن حرکت کند و آنها را به بهشت و منازل ایشان رهنمون سازد. در اینجا است که به مؤمن خطاب می‌شود: «اقْرَأْ وَ اُزِقْ» یعنی بخوان و بالا برو! و هر یک از مؤمنان به قدر ارادتی که نسبت به این کتاب آسمانی داشته‌اند و برابر آن مقداری که پاسدار شأن و مقامش بوده‌اند، به جایگاه اصلی خود نائل خواهند شد. (۳۰: ج ۴، ص ۴۱۱)

۶. حمایت قرآن از حاملان خود در روز قیامت

اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا يَوْمَ الظَّمَاءِ وَ فَوْزاً يَوْمَ الْجَزَاءِ مِنْ نَارِ حَامِيَةٍ، قَلِيلَةَ الْبُقِيَاءِ
عَلَى مَنْ بِهَا اضْطَلَى وَ بَحْرَهَا تَلَطَّى. اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا بُرْهَاناً عَلَى رُؤُوسِ الْمَلَأِ
يَوْمَ يُجْمَعُ فِيهِ أَهْلُ الْأَرْضِ وَ أَهْلُ السَّمَاءِ. اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا مَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَ
عَيْشَ السُّعَدَاءِ وَ مُرَافَقَةَ الْأَنْبِيَاءِ إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ.

خداوند! در روز تشنگی، قرآن را وسیله سیراب گشتنمان قرار ده و پیروزی بر آتش سوزان را در روز جزاء نصیبمان فرما؛ آتشی که بی‌ترحم است بر جان هر

کس که بدان افروخته گردد و با حرارتش گداخته شود. بار خدایا! قرآن را برهان ما ساز در میان همه خلایق؛ در آن روز که اهل زمین و آسمان گرد هم جمع آیند. خداوند! جایگاه و منازل شهداء و زندگی سعادت‌مندان و همنشینی و رفاقت با انبیاء را روزی ما کن؛ که تو شنوای دعای ما هستی.

بخش پایانی این دعا از زبان حضرت صادق علیه السلام و با عنایت به حمایت قرآن کریم از قاریان و حاملان راستین این کتاب آسمانی در روز جزا خاتمه می‌یابد؛ روزی که تشنه کامان، تأویل سیراب گشتن در معارف و حکمت‌های کلام الله را آشکارا می‌بینند؛ روزی که پیروزی و رستگاری از آن ایشان خواهد بود. در مقابل، خذلان نصیب آنانی خواهد شد که در برابر دستورات آن، شانه خالی کرده و آن را به گوشه‌ای افکنده‌اند.

این بخش از دعا ما حصل و عصاره‌ای است از بخش‌های پیشین و با این درخواست و تقاضا پایان می‌پذیرد که خداوند، جایگاه شهداء و نیکان و مصاحبت انبیاء را بهره‌ر حاملان قرآن نماید.

در همین جا کلام خویش را به پایان می‌بریم و از حضرت رب العزة تقاضا می‌کنیم که ما را در شمار حاملان راستین و حقیقی کتاب خویش قرار دهد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی. قم: مؤسسه انتشاراتی موعود اسلام، چاپ هفتم، ۱۳۸۴.
۳. ابن بابویه، ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین. امالی. تهران: المکتبه الاسلامیه.
۴. _____ ثواب الاعمال و عقاب الاعمال. تهران: صدوق، چاپ دوم.
۵. _____ عیون اخبار الرضلاء علیهم السلام. تهران: منشورات جهان.
۶. امین، سیده نصرت. مخزن العرفان. ج ۷. تهران: نهضت زنان مسلمان، چاپ اول، ۱۳۶۱.
۷. بروجردی، سیدابراهیم. تفسیر جامع. ج ۴. تهران: انتشارات صدر، چاپ سوم، ۱۳۴۱.

۸. توحیدی، امیر. ترجمه قرآن کریم. تهران: حافظ نوین، چاپ اول، ۱۳۸۵.
۹. حسینی بحرانی، سیدهاشم. البرهان فی تفسیر القرآن. تهران: بنیاد بعثت، چاپ اول، ۱۴۱۵ق.
۱۰. جرجانی، ابوالمحاسن حسین بن حسن. جلاء الاذهان و جلاء الاحزان. ج ۳، تهران: دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۳۷ش.
۱۱. حلی، احمد بن فهد. عده الداعی و نجاح الساعی. قم: انتشارات وجدانی.
۱۲. حویزی، عبدالعلی بن جمعه. تفسیر نور الثقلین. ج ۴. قم: مطبعة العلمیه، چاپ دوم.
۱۳. خوانساری، جمال الدین محمد. شرح غررالحکم. ج ۲. تهران: دانشگاه تهران.
۱۴. دیلمی، حسن بن ابی الحسن. اعلام الدین فی صفات المؤمنین. قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۱۵ق.
۱۵. رازی، ابوالفتوح حسین بن علی. روض الجنان و روح الجنان. ج ۱. تهران: مکتبه الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۳۵ش.
۱۶. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد. المفردات فی غریب القرآن. دفتر نشر کتاب، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
۱۷. رضوی، سیدمحمد. فرهنگ امثال القرآن و معادلهای آن در زبان فارسی. تهران: چاپ و نشر بین الملل، چاپ دوم، ۱۳۸۵ش.
۱۸. زمخشری، جارالله محمود بن عمر. المستقصى فی امثال العرب. لبنان: مؤسسه مطبوعاتی علمی، چاپ اول، ۱۳۶۳ش.
۱۹. شریف لاهیجی، بهاء الدین محمد علی. تفسیر شریف لاهیجی. ج ۲. مؤسسه مطبوعاتی علمی، چاپ اول، ۱۳۶۳ش.
۲۰. شعیری، محمد بن محمد (بی تا). جامع الاخبار. چاپ سنگی.
۲۱. طباطبایی، سیدمحمد حسین. المیزان فی تفسیر القرآن. ج ۱۷ و ۲۰. لبنان: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۱۱ق.
۲۲. طبرسی، ابومنصور احمد بن علی بن ابی طالب. احتجاج. ج ۱. ترجمه: بهراد جعفری. تهران: دارالکتب الاسلامیه. چاپ اول، ۱۳۸۱ش.

۲۳. طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن. امالی. ج ۱، مكتبة الاهليّه.
۲۴. طيّب، سيّد عبدالحسين. اطيب البيان في تفسير القرآن. ج ۱۳. انتشارات اسلام، چاپ سوم، ۱۳۶۶ش.
۲۵. عياشي، محمدبن مسعود. تفسير عياشي. تهران: مكتبة الاسلاميه، چاپ اول.
۲۶. فيروز آبادي، محمدبن يعقوب. القاموس المحيط. ج ۴. لبنان: داراحياء التراث العربي، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
۲۷. كاشاني، ملافتح الله. ترجمه و شرح فارسي نهج البلاغه. ج ۱. تهران: انتشارات ميقات، چاپ اول، ۱۳۶۴ش.
۲۸. _____ تفسير منهج الصادقين في الزام المخالفين. ج ۱. تهران: كتابفروشي اسلاميه، چاپ دوم، ۱۳۴۴ش.
۲۹. كراچكي، ابو الفتح محمدبن علي. كنز الفوائد. قم: دارالذخائر، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.
۳۰. كليني، ابوجعفر محمد بن يعقوب. اصول كافي. ج ۱ و ۴. ترجمه محمدباقر كمره‌اي. تهران: انتشارات اسلاميه، چاپ نهم، ۱۳۷۹ش.
۳۱. گویا، عبدالعلي. علي عليه السلام و فوج فائزين. تهران: حافظ نوين چاپ اول، ۱۳۷۶ش.
۳۲. متقي هندی، علاء الدين. كنز العمال في سنن الاقوال و الافعال. ج ۱. بيروت: مكتبة التراث الاسلامي، چاپ اول، ۱۳۷۹ش.
۳۳. مجلسي، محمدباقر. بحار الانوار الجامعة الدرر اخبار الائمة الاطهار. تهران: دارالكتب الاسلاميه، چاپ چهارم، ۱۳۶۰ش.
۳۴. واعظ كاشفي، كمال الدين حسين. تفسير مواهب عليه. تهران: كتابفروشي اقبال، چاپ اول، ۱۳۱۷ش.